

УДК 378.4(4)(091):[37.013:17.0](045)

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПІВ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ НА ПРИКЛАДІ УНІВЕРСИТЕТІВ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ЄВРОПИ

Ігор Фицик, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри соціальних і правових дисциплін, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0003-0035-6376

E-mail: fytskyigor@gmail.com

Лариса Фицик, кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та методик навчання, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0001-5953-2018

E-mail: larysa_fytsyk@ukr.net

У статті проаналізовані особливості дотримання принципів академічної доброчесності суб'єктами середньовічного університетського освітнього процесу. З'ясовано специфіку вимог до кандидатів під час проведення екзаменів та процедури захисту наукових ступенів. Виявлено, що найчастішими порушеннями були академічне шахрайство, підкуп екзаменаторів, хабарництво та аморальна поведінка. Зроблено висновок про те, що такі негативні явища не набули масового характеру, а університети як корпорації учених, продовжували створювати інтелектуальне та проове підґрунтя середньовічного соціуму.

Ключові слова: академічна доброчесність; Середньовіччя; університет; факультет; доктор; магістр; бакалавр; захист; учений ступінь.

FEATURES OF THE IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLES OF ACADEMIC CHARITY ON THE EXAMPLE OF THE UNIVERSITIES OF MEDIEVAL EUROPE

Igor Fytsyk, Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor at the Department of Social and Legal Disciplines, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0003-0035-6376

E-mail: fytskyigor@gmail.com

Larysa Fytsyk, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of World History and Teaching Methods, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0001-5953-2018

E-mail: larysa_fytsyk@ukr.net

The article analyzes the peculiarities of compliance with the principles of academic integrity by the subjects of the medieval university educational process. Using examples from the history of the self-government development of Bologna, Heidelberg, Leipzig, Paris, Prague, Frankfurt and other Western European universities, the specifics of obligations and requirements for candidates during examinations and the procedure for defending scientific degrees are clarified. The possibility of obtaining scientific degrees bypassing university procedures thanks to the Vatican bulls, as well as the reaction of the academic community to such exceptions, is evidenced. Attention was focused on unique facts that

testified to not always highly moral academic and extra-academic behavior of students and teachers. The most common violations of norms of academic integrity by representatives of the university community are singled out and measures taken by university administrations to overcome them are analyzed. Academic fraud, bribery of examiners, bribery and immoral behavior were found to be the most common offenses at universities. It was recorded that the traditions of the election of teachers by students were sometimes the cause of abuse by both participants in the educational process. Regulatory actions of university administrations, magistrates of cities where educational institutions were located, were aimed at overcoming the financial dependence of teachers on students. It was concluded that the mentioned negative phenomena did not become massive, and universities as corporations of scientists continued to create the intellectual and moral foundation of medieval society.

Keywords: *academic integrity; Middle Ages; university; faculty; doctor; master; bachelor; defense; degree.*

Підписання у 2022 р. між Україною та Європейським Союзом Угоди про кандидатський статус вимагає від нашої країни адаптації національної освітньої системи до європейської законодавчої бази. Заради досягнення Україною вищих освітніх стандартів, варто не тільки синхронізувати нормативи, які регулюють відносини суб'єктів у сфері науки та освіти, але й ґрунтовно ознайомитися з історією виникнення та становлення європейських університетів. Без цього складно не тільки зрозуміти парадигму сучасної європейської вищої школи, але й правильно вибудувати алгоритми та перспективи функціонування вітчизняних закладів вищої освіти.

Однією з нагальних проблем сучасної української вищої школи є необхідність дотримання моральних принципів академічної доброчесності. Нині ми є свідками перетворення академічної доброчесності із простого переліку етичних вимог до науковців та студентів у певну суспільну інституцію з повним переліком відповідних атрибутів. Так, у передмові до видання «Академічна чесність як основа сталого розвитку університету (2016), його автори акцентують увагу на тому, що визначення власних моральних стандартів, а також їх послідовне втілення у життя на кожному напрямі роботи вищого навчального закладу, має бути виявом прагнення вітчизняної освітньої спільноти взяти на себе відповідальність у захисті норм та базових академічних та етичних цінностей [1, с. 5–6].

Формування європейської університетської системи пройшло тривалий історичний період, протягом якого уявлення про моральні засади функціонування навчальних закладів та організацію якісного освітнього процесу, зазнали кардинальних змін. З огляду на вищезазначене, таку трансформацію слід розглядати в історичному контексті, щоб зрозуміти корені тих етичних проблем, які хвилюють академічну спільноту. І розпочати, – на нашу думку, – потрібно із Середньовіччя, з моменту появи перших Universitas.

Загальні питання функціонування університетської освіти у Західній Європі набули висвітлення у працях дореволюційних російських дослідників В. Ігнатовича [6], А. Вормса [2], М. Суворова [15]. Заслуговує на увагу фундаментальна монографія М. С. Суворова «Середньовічні університети», у якій розглядаються їх структура та діяльність, зокрема принципи викладання та правила отримання учених ступенів [14].

Значний внесок у розробку даної проблематики здійснили радянські дослідники С. Квастель [7], Л. Козьменко [8], Г. Ліпатникова [9], які присвятили свої публікації Болонському, Паризькому та Празькому університетам.

За період останнього десятиріччя з'явилися праці, у яких розглядалися морально-етичні засади функціонування середньовічної університетської освіти. Різні

аспекти дотримання академічної доброчесності під час процедури присвоєння наукових ступенів вивчали О. Душин [4], Ю. Зарецький [5], О. Рублевська [11]. Проблема дотримання принципів академічної доброчесності в історичному контексті стала об'єктом дослідження сучасних українських науковців О. Радул [10], Д. Сопової [12], І. Цебрій та Н. Назаренко [16] та ін.

Дослідження особливостей реалізації принципів академічної доброчесності західноєвропейськими середньовічними університетами і надалі залишаються актуальними. Метою нашої розвідки є з'ясування специфіки зобов'язань та вимог до кандидатів під час проведення екзаменів та процедури захисту наукових ступенів, виокремлення найпоширеніших порушень норм академічної доброчесності представниками університетської спільноти та аналіз заходів університетських адміністрацій та муніципалітетів щодо їх подолання.

Варто зазначити, що проблема дотримання моральних принципів академічної доброчесності суб'єктами освітнього процесу виникла з моменту заснування перших університетів у Європі. Як відомо, найважливішою особливістю організації діяльності середньовічних університетів (на відміну від інших середньовічних корпорацій ремісників та купців), був їх високий рівень демократизму та автономії [4, с. 27]. Університет був вільною гільдією викладачів та студентів, а його корпоративна етика мала більш секуляризований характер, ніж у викладачів монастирських шкіл, оскільки була орієнтована на інтереси осіб, залучених насамперед у процес навчання. Як зазначає дореволюційний російський дослідник М. Суворов, – «...у середньовічних європейських університетах склалася особлива моральна диспозиція: вони виробили кодекс моральних вимог та правил поведінки нової еліти, якого мали дотримуватися як викладачі, так і спудеї» [14, с. 174]. Проте, – як свідчать джерела, – цих правил учасники навчально-освітнього процесу дотримувалися не завжди.

Викладацькою діяльністю у Середньовічній Європі дозволялося займатися лише тим, хто мав учений ступінь. Його отримання надавало науковцю право не тільки на викладання з відповідною фінансовою винагородою, але й гарантувало «пакет» певних соціальних гарантій після виходу на пенсію [15, с. 226]. На думку Л. Козьменка, – «...це було неабияким стимулом для студентів, які на той перебували у вкрай скрутних матеріальних умовах, на протязі тривалого часу (навіть декількох років), виконувати різноманітні обов'язки, які були покладені на них університетом та займатися науковою діяльністю, щоб покращити своє становище та отримати омріяний учений ступінь доктора чи магістра» [2, с. 28].

Однак, реалізувати вказані наміри було досить складно, оскільки процедура захисту була досить демократичною та привселюдною, а виступи та відповіді претендентів оцінювали чотири екзаменатори. Так, у Статуті факультету мистецтв Празького університету у розділі «Про промоції та екзамени осіб, які претендували на отримання ступеня бакалавра чи магістра» від 21 квітня 1378 р., було зафіксовано: «Щосуботи перед неділею з настанням нової пори року декан повинен скликати збори магістрів для обрання до декана чотирьох магістрів від чотирьох «націй» (факультетів) як екзаменаторів для студентів, які претендують на ступінь бакалаврів, так що декан факультету буде п'ятим. І всі вони екзаменують бажаючих здобути ступінь бакалавра або бути зведеними до нього» [9].

О. Рублевська, посилаючись на документи Болонського та Паризького

університетів, зазначає, що перед початком іспиту магістри давали обіцянки у присутності усіх докторів університету, що будуть сумлінно виконувати свої обов'язки та присуджувати учений ступінь лише гідним молодим науковцям. Традиційно екзамен проходив у формі диспуту, в якому брали участь усі присутні [11].

Як свідчать джерела, на іспиті у Паризькому університеті, процедура якого проходила у соборі св. Женев'єви, повинні бути присутніми чотири магістри від чотирьох «націй» разом з канцлером або віце-канцлером, які складали присягу в присутності усього факультету. Так само обиралися і складали присягу чотири магістри, які екзаменували разом із канцлером у приміщенні собору Паризької богоматері [3].

Однак, на здобуття наукового ступеня міг розраховувати далеко не кожен бажачий. У Статутах усіх факультетів Паризького університету за 1366 р. зазначалося: «Ніхто не може бути допущений до випробування, якщо він не відвідував у період великого семестру диспутів магістрів цього факультету протягом року або близько того, і якщо не виступав на двох диспутах у присутності магістрів». Окрім того, студенти перед допуском до отримання ступеню повинні були зобов'язані добре підготуватися з граматики [3].

Хоча ерудиція та грамотність були не головними претензіями до претендента, – обов'язковими були морально-етичні, фінансові та юридичні вимоги: майбутній володар ступеня мав мати гарну репутацію, провчитися в університеті певний час та мати попередній ступінь (він міг бути отриманий і в іншому університеті), сплатити факультету (або університету) за захист встановлену суму, опублікувати дисертацію за власний кошт та виголосити урочисту клятву. Щодо суми плати, яку номінант на учений ступінь сплачував факультету, то у 1371 р. у Празькому університеті було прийнято рішення, що студенти, які допускалися екзаменаторами до захисту ступеню бакалавра мистецтв, мали кожен індивідуально заплатити рецепторам факультету 20 грошей, окрім 15, заплачених раніше [13, с. 120]. Були і виключення з правил, – за окремими проханнями з дозволу декана від обов'язкової оплати звільнялися бідні студенти [13, с. 122].

Якщо після виконання усіх юридичних та фінансових зобов'язань кандидат на учений ступінь все ж допускався до іспиту, то під час його проведення зобов'язувався дотримуватися правил академічної етики, не списувати, а якщо їх порушував (користуючись таємно запискою або книгою), то мав, – як було написано в одному з положень Празького університету за 1380 р., – заплатити штраф факультету в сумі 1 флорин [13, с. 125].

Однак, незважаючи на сувору та демократичну процедуру екзаменів та захисту дисертацій, правила академічної доброчесності порушувалися обома сторонами навчального процесу досить часто. Так, здобувачі вдавалися до банального академічного шахрайства, списуючи та використовуючи шпаргалки, намагалися підкупити екзаменаторів, щоб ті завчасно дали їм підготовлені питання на диспут. Професори ж, – у свою чергу, – брали від здобувачів різноманітні цінні подарунки.

Щодо процедури захисту, то після її завершення (промов, диспутації, багато разів повторюваної присяги), кандидат на магістерство отримував відповідні знаки наукового визнання. Кваліфікація бакалавра надавалась без якихось символічних атрибутів, лише на підставі більш чи менш ретельних випробувань. Варто зазначити,

що так зване «дарування» докторства чи магістерства відбувалося у європейських країнах по-різному. М. Суворов підкреслює, що у німецьких університетах воно мало більш яскраво виражений характер, аніж в університетах Болоньї та Парижа [14, с. 120]. Однак, загальноприйнятою для всіх європейських університетів була практика одягання на голову номінанта капелюха як знаку свободи та гідності, вручення йому книги як символу знань та роздумів, цілування нового доктора чи магістра науковим керівником як демонстрація солідарності, одягання перстня на руку як символ вінчання з наукою. Традиційною була також процедура передачі кафедри та одягання докторської мантиї (зокрема, на медичному факультеті) [14, с. 185].

Зауважимо, що сам обряд присвоєння наукового ступеню був не з дешевих. Так, у Паризькому університеті «отримання докторського капелюха» вимагало великих витрат, хоча за саму ліцензію строго заборонялося брати кошти як канцлеру, так і екзаменаторам, за виключенням 4 су за траву і соломку (академічні акти відбувалися у храмах, підлога яких застелялася у літній час травною, у зимовий – соломкою, отож глядачі використовували їх як місце для сидіння [3]. Не рахуючи чотирьох фунтової свічки для найближчої факультетської меси та порівняно «невинних» витрат на пригощання докторів вином та цукерками, претендент на докторський чи магістерський ступінь повинен був презентувати усім докторам, магістрам, а також і бакалаврам різні подарунки: сукно на плаття, цінне хутро, капелюхи та ін., та окрім вищезазначеного, влаштувати свято для багатолюдного зібрання [14, с. 172].

Захист був неабиякою подією на факультеті та важливим джерелом доходу. Щодо плати за науковий ступінь, то вона на різних факультетах була неоднаковою. Так, кошторис на факультеті мистецтв був найнижчим (однак завдяки великій кількості промоцій факультет отримував із цього джерела значні кошти). На «вищих» факультетах захисти були рідкістю, –навіть у великих університетах вони відбувалися 1–2 рази на рік, проте плата за них була високою, і тому університет був зацікавлений у тому, щоб його вихованці не шукали шляхів отримання наукових ступенів в інших університетах [14, с. 185].

Окрім сплати коштів у скарбницю факультету за процедуру захисту, обов'язковими для номінанта були різноманітні подарунки усім присутнім на захисті докторам та магістрам (в основному на «вищих» факультетах – (юридичному, теологічному)): пара рукавичок, капелюх, монета та декілька аршинів сукна [14, с. 186].

У Фракфурті доктори різних факультетів уклали між собою угоди, за якими, наприклад, докторам медицини забезпечувалося право на подарунки під час захисту юристів та теологів і навпаки. Таким чином, – на думку О. Радул, – кожний факультет забезпечував собі участь інших факультетів у його промоціях [10, с. 134].

Сума витрат на промоції збільшувалася також пригощанням екзаменаторів та канцлера під час захисту. Аналіз документів свідчить про те, що екзаменаторам щодня під час випробувань для підкріплення сил повинні були доставляти сир, хліб, та дві чи три фляги вина (самого екзаменованому, однак, суворо заборонялося приносити з собою у випробувальну кімнату що-небудь їстівне або вино, під страхом недопуску до екзамену). Канцлеру або його представнику після процедури захисту екзаменовані презентували міру винограду та фунт цукерків. У 1489 р. гейдельберзький канцлер заявив претензію на більш суттєві доходи, проте університет її відхилив з посиланням на статuti, у яких було чітко зафіксовано, що екзаменаторам під час проведення іспитів

нічого не передбачено, окрім хліба і вина, а канцлеру під час захисту – нічого, окрім винограду та цукерків [14, с. 186].

Одною з найбільших витратних статей був «докторський обід». На початку XVI ст. в Лейпцігу було прийнято, що доктор права під час захисту мав заплатити 250 дукатів. У «філософів» звичай дарувати подарунки магістрам не прижився, але «аристотелівський обід» був чимось неминучим, і він мав особливе, принципове значення. М. Суворов зазначає: «Це не була докторська трапеза у вульгарному сенсі, – це був ледве не офіційний фестиваль під головуванням декана; факультет, який закінчив екзаменаційну роботу, яка тривала декілька днів, приймав у себе ректора та докторів вищих факультетів у якості гостей (звісно, за кошти номінанта урочистості – прим. авт.) [14, с. 172].

Отже, процедура захисту ставала не тільки важливим джерелом доходу для факультетів та університету, але й святом для усіх присутніх. Враховуючи вищезазначене, університетська влада намагалася отримати правдиву інформацію про фінансові можливості претендента, щоб уникнути надмірних для нього витрат. Тому, наприклад, на юридичному факультеті Паризького університету вимагалось, щоб кожний бажаючий отримати докторський ступінь присягнув у тому, що він має річний дохід не менший 80 паризьких фунтів – від власного майна, або від церковного бенефіція. Певну регламентацію кошторису на захист дисертаційних робіт запровадила і церква – папа Климентій на Віденському соборі 1311 р. заборонив витрачати у випадку отримання докторського чи магістерського ступеня великі кошти [3].

Значні розміри витрат були головною причиною того, що не кожний бакалавр, навіть здібний та здатний просуватися далі у штудіюванні наук, міг добитися отримання докторських чи магістерських відзнак [14, с. 188]. Така ситуація була передбачуваною в університетах, адже для їх адміністрації не було таємницею, що у середовищі бакалаврів та ліценціатів було немало таких, які своїми науковими досягненнями перевершували «щасливчиків», яким вдалося отримати вищий науковий ступінь. Звідси пояснюється допуск ліценціатів (у середньовічних університетах це були викладачі, які отримали право читати лекції, але не захищені) не тільки до викладання, але й у члени рад чи сенатів факультетів та до виборів у ректори. Зважаючи на фінансовий тягар процедури, з якою пов'язувалося отримання наукового ступеню, у західно-європейських середньовічних університетах вже у XIII ст. виділяється так зване «ліценціатство» як особлива університетська ступінь, проміжна між бакалавром та докторством чи магістерством [14, с. 173].

Аналізуючи саму процедуру промоції (захисту) та її деталі, варто розглянути відношення адміністрації університетів до тих осіб, які отримали учені ступені поза їх стінами. Воно було однозначно негативним. Справа у тому, що досить часто Папа римський та імператор особисто присвоювали номінантам вищі учені ступені, оминаючи звичну університетську процедуру [14, с. 189]. Таких докторів у Середньовіччі називали «печатними» (*doktores bullati*), оскільки вони отримували від зазначених осіб грамоти з печаткою (буллою), подібно до того, як в Оксфорді називали «восковими» тих докторів із ордену ченців-жебраків, які отримували ступінь за значно легшою процедурою, порівняно із загальноприйнятою. Зазначимо, що університети або відмовляли таким «печатним» докторам у визнанні, або пов'язували їх визнання з певними вимогами, але ніколи не прирівнювали їх до своїх [11].

Розуміння того, що не можна прирівнювати одних та інших, висловлювали і у Ватікані. Так, в буллі Папи Сікста IV від 1474 р. було сказано: «Там, де вимагається якість доктора, недостатньо, якщо хтось номінований на посаду доктора у силу папської булли чи через пфальцграфа, а потрібно, щоб академічний титул був наданий університетом» [14, с. 188].

Та не всі, навіть «справжні» доктори та професори вирізнялися шляхетною поведінкою. Не зважаючи на те, що за отримання хабарів могли звільнити з посади, гроші і подарунки на екзаменах професорами приймалися привітно. Так, у XV столітті в Лейпцігському університеті факультет мистецтв, щоб збільшити свої прибутки, роздавав вчені ступені недостойним людям. За матеріалами судових хронік І. Цебрій та Н. Назаренко дослідили, що професори з Кельна досить часто не приходили на лекції, а замість себе прислали якихось представників [16, с. 54]. Разом з тим такі явища не були типовими для повсякденного життя університетської спільноти.

Випадки недостойної поведінки викладачів можна частково пояснити тим, що їх посада не від самого початку фінансувалася муніципалітетами (у XII столітті професори існували за кошти, які отримували від слухачів лекцій). Студенти виступали у якості наймачів, складаючи з ученим угоду про оплату освітніх послуг та приміщень для занять. Гонорар за лекції міг визначатися професором як для кожного окремого слухача, так і для всієї аудиторії. За його отримання спостерігалася певна недобросовісна конкуренція між знаменитими професорами та маловідомими, проявами якої було «вербування» останніми студентів на свої лекції в тавернах та їх домівках, розповсюдження про себе вигідної інформації через торгівців, лихварів та місцевий плебс. І лише до середини XIII століття, коли магістрати взяли на себе ряд зобов'язань перед університетами, необхідність такої «діяльності» відпала [16, с. 52].

Як зазначає Д. Сопова, – «найчастішими правопорушеннями в університеті, окрім академічного шахрайства, були аморальна поведінка, пияцтво, часто з вербальними або фізичними образами, вбивства, крадіжки, вандалізм, носіння зброї, несплата боргів, азартні ігри, обман та ін.» [12, с. 55]. Непоодинокими були випадки, коли університетський суд Середньовіччя присуджував таким особам вирок у вигляді штрафу, тілесних покарань або тюремного ув'язнення [15, с. 235].

Класичним прикладом боротьби з подібними порушеннями академічної моралі став дозвіл паризької влади у 1358 р. закрити вулицю Соломи, яка зі свого заснування була призначена для навчання та читання лекцій для магістрів факультету мистецтв. Причиною такого рішення було «збільшення злочинних людей і ворогів науки» із середовища студентів та філософів, які своєю безчесною поведінкою сіяли бруд, розпусту та безлад як у своїх помешканнях, так і на вулиці» [3].

У документі, підписаному дофіном Карлом було зафіксовано, що «...через ці сумні заворушення та беззаконня згадані магістри позбавляються шкіл, лекцій та приміщень, призначених для навчання, а також і того, що є для них найважливішим, а саме – перлів науки» [3].

Негідну поведінку демонстрували і школярі, які вважали себе членами факультетів. Відповідно, вони, як і інші спудеї, висловлювали бажання брати участь в урочистостях, які відбувалися на їх факультетах, пригощатися за рахунок організаторів, проте не отримували на них запрошень. У відповідь на це вони часто нападали на прислугу, яка розносила їжу та напої до столу, старалися вирвати з її рук тарілки та фляги, навіть заважали гостям іти на бенкет. М. Суворов зазначав, – що для боротьби з

таким звичаєм університетська влада Лейпцига напередодні «аристотелівського обіду» оголошувала наказ школярам від імені ректора сидіти спокійно у своїх бурсах та приміщеннях, гостям та прислузі не заважати, та їжу не забирати [14, с. 187].

Мали місце й інші, більш ганебні правопорушення, які вони вчиняли. Так, в «Оголошенні від офіціала єпископського суду Парижа про кліриків та школярів» (від 11 січня 1269 р.)» для усіх ректорів церков, магістрів та школярів, які проживають у місті та передмістях Парижа, йшлося про скаргу на школярів та кліриків, «...які, користуючись звичаями шкільного життя та використовуючи зброю, все частіше вчиняли незаконні та злочинні дії як у денний час, та і вночі. Вони завдавали жорстоких поранень та вбивали багатьох дюдей, викрадали жінок, гвалтували дівчат, грабували, та вчиняли інші непристойності, ненависні богу» [3]. Як наслідок, – єпископський суд прийняв рішення відлучати таких осіб від церкви.

Завершуючи розгляд особливостей реалізації принципів академічної доброчесності в середньовічних європейських університетах, необхідно зазначити непоодинокі факти, які свідчать про не завжди високоморальну поведінку студентів та викладачів. Разом з тим, середньовічні документи засвідчують системні намагання адміністрацій університетів вдосконалювати організацію освітнього процесу, зокрема, застосування адміністративних стягнень щодо порушників моральних норм.

Варто враховувати і ту обставину, що академічні негаразди були наслідком не тільки внутрішніх процесів. Система середньовічної вищої освіти зіштовхувалася з багатьма соціальними проблемами та викликами епохи. Загалом, слід визнати, що середньовічні *Universitas*, як корпорації вчених, союзи однодумців, спрямованих до пошуків істини, набули особливого значення. Вчені демонстрували не лише захопленість абстрактними «штудіями», а й реальну суспільну силу своєї гільдії. Вони формували соціум, створювали його інтелектуальне та правове підґрунтя. У цьому сенсі і сьогодні університет залишається символом моральної великодушності, наукової безкомпромисності та відданості своїй справі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Академічна чесність як основа сталого розвитку університету / під заг. ред. Т. В. Фінікова, А. Є. Артюхова. Київ: Таксон, 2016. 234 с.
2. Вормс А. Болонський університет і римське право в середні віки. *Книга для читання по історії середніх віків* / под ред. П. Г. Виноградова. Москва, 1898. Т. 1. С. 297–321.
3. Документи по історії університетів Європи XII–XV вв. / под ред. А. Е. Маскаленко. Воронеж, 1973. 157 с.
4. Душин О. Э. Средневековые университеты: у истоков европейского высшего образования. *Вестник СПбГУ. Сер. 17*. 2013. Вып. 2. С. 26–31.
5. Зарецкий Ю. П. Фальшивые ученые степени в XVIII веке? *Вопросы образования*. 2016. № 1. С. 245–273.
6. Игнатович В. В. Болонский университет в средние века. СПб: тип. Рогальского и К*, 1864. 244 с.
7. Квастель С. Болонский университет в средние века. *Сборник научных студенческих работ МГУ*. Москва: Изд-во МГУ, 1941. С. 107–118.
8. Козьменко Л. Парижский университет и его студенчество в XII–XIII вв. *Средневековье в эпизодах и лицах*. Москва: МГУ, 1941. С. 25–39.
9. Липатникова Г. И. К истории факультета «свободных искусств» Пражского университета по статутам XIV–XV вв. *Советское славяноведение*. Минск, 1969.
10. Радул О. С. Історія вищої школи Західної Європи у Середні віки (V–XV століття): монографія. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2011, 536 с.
11. Рублевская Е. Присвоение ученых степеней в средневековых университетах. *Культурні віяння. Новини*. URL: <https://lvivmedievalclub.wordpress.com/2018/01/28/%D1%81%D1%80%D0%B5%D0%>

- V4%D0%BD%D0%B5%D0%B2%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%8B%D0%B9-%D1%83%D0%BD%D0%B8%D0%B2%D0%B5%
12. Сопова Д. О. Академічна чесність як складова професійної підготовки майбутніх фахівців в університетах Європейського Союзу: дис. ... д-ра філософії: 011. Київ, 2020. 228 с.
 13. Статуты факультета искусств Пражского университета. Перевод и примечания Г. И. Липатниковой. *Вопросы истории славян*. Воронеж: Изд. Воронежск. гос. ун-та, 1970. Вып. 3. С. 115–128.
 14. Суворов Н. С. Средневековые университеты. Москва: Книжный дом «Либроком», 2012. 256 с.
 15. Суворов Н. С. Устройство средневековых университетов. *Архив*. 2007. № 3. С. 224–238.
 16. Цебрій І., Назаренко Н. Духовне життя країн Західної Європи в епоху Середньовіччя та раннього Просвітництва: монографія. Старобільськ – Полтава: ЛНУ, Формат+, 2021. 206 с.

REFERENCES

1. Akademichna chesnist yak osnova staloho rozvytku universytetu. (2016). [Academic honesty as the basis of sustainable development of the university]. T. V. Finikova, A. Ye. Artiukhova (Ed.). Kyiv: Takson [in Ukrainian].
2. Vorms, A. (1898). Bolonskyi unyversytet y rymское pravo v srednye veka [University of Bologna and Roman Law in the Middle Ages]. *Knyha dlia chtenyia po ystorry srednykh vekov*. P. H. Vynohradova (Ed). Moskva, Vol. 1. 297–321 [in Russian].
3. Dokumenty po ystorry unyversytetov Evropy XII–XV vv. (1973). [Documents on the history of universities in Europe XII–XV centuries]. A. E. Maskalenko (Ed.). Voronezh [in Russian].
4. Dushyn, O. E. (2013). Srednevekovye unyversytety: u ystokov evropeiskoho vyssheho obrazovaniya. [Medieval universities: at the origins of European higher education]. *Vestnyk SPbHU, Ser. 17, Issue 2, 26–31* [in Russian].
5. Zaretskyi, Yu. P. (2016). Falshyvye uchenye stepeny v XVIII veke? [Fake degrees in the 18th century?]. *Voprosy obrazovaniya, 1, 245–273* [in Russian].
6. Yhnatovych, V. V. (1864). Bolonskyi unyversytet v srednye veka [University of Bologna in the Middle Ages]. SPB: typ. Rohalskoho y K* [in Russian].
7. Kvastel, S. (1941). Bolonskyi unyversytet v srednye veka. [University of Bologna in the Middle Ages]. *Sbornyk nauchnykhstudencheskykh rabot MHU*. Moskva: Yzd-vo MHU, 107–118 [in Russian].
8. Kozmenko, L. (1941). Paryzhskiy unyversytet y eho studenchestvo v XII–XIII vv. [University of Paris and its students in the XII–XIII centuries]. *Srednevekovye v epyzodakh y lytsakh*. Moskva: MHU, 25–39 [in Russian].
9. Lypatnykova, H. Y. (1969). K ystorry fakulteta “svobodnykh yskusstv” Prazhskoho unyversyteta po statutam XIV–XV vv. [On the history of the Faculty of “Liberal Arts” of the University of Prague according to the statutes of the XIV–XV centuries]. *Sovetskoe slavianovedenye*. Mynsk [in Russian].
10. Radul, O. S. (2011). Istoriiia vyshchoi shkoly Zakhidnoi Yevropy u Seredni viky (V–XV stolittia) [History of higher education in Western Europe in the Middle Ages (V–XV centuries)]. Kirovohrad: Imeks-LTD [in Ukrainian].
11. Rublevskaia, E. (2018). Prysvoenye uchenykh stepeni v srednevekovykh unyversytetakh [Assignment of academic degrees in medieval universities]. *Kulturni viiannia. Novyny*. URL: <https://ivivmedievalclub.wordpress.com/2018/01/28/%D1%81%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%BD%D0%B5%D0%B2%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%8B%D0%B9-%D1%83%D0%BD%D0%B8%D0%B2%D0%B5%> [in Russian].
12. Sopova, D. O. (2020). Akademichna chesnist yak skladova profesiinoi pidhotovky maibutnykh fakhivtsiv v unyversytetakh Yevropeiskoho Soiuzu [Academic honesty as a component of professional training of future specialists in universities of the European Union]. *Doctor of philosophy's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
13. Statuty fakulteta yskusstv Prazhskoho unyversyteta. Perevod y pryemchaniya H. Y. Lypatnykovoii. (1970). [Statutes of the Faculty of Arts of the University of Prague. Translation and notes by G. I. Lipatnikova]. *Voprosy ystorry slavian*. Voronezh: Yzd. Voronezhsk. hos. un-та, issue 3, 115–128 [in Russian].
14. Suvorov, N. S. (2012). Srednevekovye unyversytety. [medieval universities]. Moskva: Knyzhnyi dom “Lybrokom” [in Russian].
15. Suvorov, N. S. (2007). Ustroistvo srednevekovykh unyversytetov [The structure of medieval universities]. *Arkhyv, 3, 224–238* [in Russian].
16. Tsebrii, I., Nazarenko, N. (2021). Dukhovne zhyttia krain Zakhidnoi Yevropy v epokhu Serednovichchia ta rannoho Prosvitnytstva. [Spiritual life of the countries of Western Europe during the Middle Ages and the early Enlightenment]. Starobilsk – Poltava: LNU, vydavnytstvo «Format+» [in Ukrainian].